

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 28/1 (Haziran / June 2023), 119-137

Haneî Usûlünde Hissî-Şer'î Fiil Ayrımının Mahiyeti Üzerine On the Structure of the Sentimental (Hissî)-Religious (Shar'i) Act Distinction in Hanafî Method

Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assistant Professor, Şırnak University Faculty of Divinity

Department of Islamic Law, Şırnak /Türkiye

fatihkaratas@sirnak.edu.tr ORCID: 0000-0003-1468-192X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Mart/March 2023 Kabul Tarihi / Date Accepted: 07 Haziran/June 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2023 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Atıf / Cite as

Karataş, Fatih. "Hanefî Usûlünde Hissî-Şer'î Fiil Ayrımının Mahiyeti Üzerine". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (Haziran 2023), 119-137.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1272980

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fatih Karataş).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

On the Structure of the Sentimental (Hissī)-Religious (Shar'i) Act Distinction in Hanafī Method

Abstract: One of the most important topics of discussion in Usūl al-Fiqh is that prohibition implies falsity. In order to justify the view, they adopted in this debate, Hanafī methodologists divided the obligator's actions into two parts: sentimental and shar'i. They accepted that the prohibition renders sentimental acts false, whereas they held that it signifies that the shar'i acts maintain their original legitimacy. Other methodologists agreed with the Hanafis on the prohibition of sentimental acts but differed from them on shar'i acts and held that the prohibition entails falsity here as well. The arguments, objections, and responses of the parties to this debate can be found in the books of methodology. In the related discussion, the distinction between sentimental and shar'i acts made by the Hanafīs regarding the acts of obligators is an advanced level in terms of the methodological logic of the period. However, it is noteworthy that some of the examples given in the methodology works are problematic when explaining prohibition's evidence for deformity and falsity. These examples are adultery, sexual intercourse with a menstruating wife, and the husband's taking muhālaa (indemnity) from his wife if the nusūz (disobedience) is caused by the husband. It is believed that the problem with the issue of adultery stems from the evaluation of the prohibition on the basis of "sexual intercourse". Such an approach caused adultery to be considered li-gayrihi kabih (bad for another reason). However, considering that the acting subject to the prohibition in the relevant proof (nass) is not sexual intercourse but adultery, it follows that adultery should be considered li-aynihi kabih (intrinsically bad). The problem with menstruation and muhālaa is that both are considered sentimental acts. In such a case, if the prohibition is absolute, these acts should not have any legal consequences. This is because, according to the Hanafī rule, in sentimental acts, a prohibition that comes only by presumptive evidence does not imply falsity, whereas absolute prohibition entails falsity. For this reason, it is seen that some explanations, which contain a little bit of strained interpretation, are made indicating that the prohibition is not absolute with regard to both acts. Because it is known that these two acts are not false in reality but have certain legal consequences. Especially regarding the last two issues, it appears that the nature of the sentimental and shar'i acts and the basic criterion that distinguishes these two types of acts from each other are matters of great importance. Therefore, the definitions of these two concepts need to be analyzed. When the definitions and explanations in the classical works of methodology are scrutinized, one can see that the characteristic that distinguishes the sentimental and the shar'i acts from each other is not uniform. In particular, it appears that there is more than one aspect that distinguishes the shar'i act from the sentimental act. If only one of these features is taken into consideration, mistakes may be made in the selection of the issue to be mentioned as an example of each act. The problem in the second and third issues discussed above seems to emanate from such a situation. When the descriptions of both concepts are analyzed, it is observed that both sentimental and shar'i acts are common in the aspect that they have tangible existence and are felt by the senses. They are also common in the sense that there are certain provisions determined for both of them in the Shari'ah. The main features that distinguish the shar'i act from the sentimental act are that it is basically legitimized by the shari'ah and that it is declared that it must meet certain requirements and conditions in order to ensure its legitimacy. That is, its legitimacy and the way it is legitimately realized are basically declared. On the other hand, a sentimental act is an act for which the Shari'ah has not set certain boundaries for its realization. Accordingly, a sentimental act is an act that remains as it was known before and after the Shari'ah, and for which the Shari'ah does not determine the way of its realization. When considered together with these characteristics, it is considered that receiving the price for sexual intercourse during menstruation and muhālaa are both shar'i acts. This is because both are basically legitimized acts. This study deals with the nature of the sentimental and shar'i acts, as well as the problems in the aforementioned examples. However, prior to these two issues, the

issue of the evidence of the prohibition of the falsity act is also briefly presented to demonstrate the basis on which the issue is explained by the Hanafis. The aim here is to analyze the relevant examples, to express the nature of the sentimental and the shar'i act as clearly as possible, and to draw attention to the basic criterion that distinguishes the two. Therefore, this study analyzes and evaluates the explanations on the definition and nature of sentimental and shar'i acts in the major classical Hanafî methodological works. As a consequence, the study concludes that in order to distinguish a shar'î act from a sentimental act, it may be misleading to consider only their physical (perceivable by the senses) and shar'î existence. Therefore, it is concluded that actions that are basically legitimized in the Shari'ah or physical actions that occur within a shar'i act should also be accepted as a shar'i act.

Keywords: Fiqh, Usûl al-Fiqh, Prohibition, Shar'i Act, Sentimental Act, Kabih li-Aynihi (intrinsically bad), Kabih li-Gayrihi (bad for another reason).

Hanefî Usûlünde Hissî-Şer'î Fiil Ayrımının Mahiyeti Üzerine

Öz: Fıkıh usûlünün en önemli tartışma konularından biri nehyin fesada delalet etmesidir. Hanefî usûlcüler, bu tartışmada benimsedikleri görüşü temellendirmek için mükellefin fiillerini hissî ve şer'î olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Onlar, nehyin hissî fiilleri batıl kıldığını kabul ederken; şer'î fiillerin ise aslen meşruiyetlerini devam ettirdiğine delalet ettiğini benimsemişlerdir. Diğer usûlcüler, hissî fiillerdeki nehy konusunda Hanefîlerle aynı görüşte olmakla birlikte şer'î fiillerde onlardan ayrılmış ve nehyin burada da butlanı gerektireceğini kabul etmişlerdir. Bu tartışma ile ilgili olarak tarafların delil, itiraz ve cevapları usûl eserlerinde mevcuttur. İlgili tartışmada Hanefîlerin mükelleflerin fiillerine yönelik olarak yaptıkları hissî ve şer'î fiil ayrımı, dönemin usûl mantığı açısından ileri bir seviyedir. Ancak nehyin kubuh ve fesada delaleti izah edilirken; usûl eserlerinde verilen konuyla ilgili bazı örneklerin problemliliği dikkat çekmektedir. Bu örnekler zina, hayız hâlindeki zevceyle cinsel mukarenet (ilişki) ve nüşûzun kendisinden kaynaklanan kocanın karısından muhâlaa bedeli almasıdır. Zina meselesindeki problemin, nehy konusu fiilin "cinsel mukarenet" üzerinden değerlendirilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu şekildeki bir yaklaşım, zinanın li-gayrihi kabih olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Oysa ilgili nassta yasağa konu olan eylemin cinsel mukarenet değil de zina olması göz önünde bulundurulduğunda; zinanın li-aynihi kabih olarak görülmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Hayız ve muhâlaa meselelerindeki problem ise her ikisinin de hissî fiil olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Böyle bir kabul durumunda ve nehy de mutlaksa; bu fiillerin hiçbir hukukî sonuç doğurmaması gerekmektedir. Çünkü Hanefîlerdeki kural gereği, hissî fiillerde sadece karine ile gelen nehy butlana delalet etmemekte; buna karşın mutlak nehy butlanı gerektirmektedir. Bundan dolayı her iki fiil ile ilgili nehyin mutlak olmadığına yönelik bir nebze tekellüf içeren açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Zira bahsedilen iki fiilin hakikatte batıl olmayıp birtakım hukukî sonuçlarının varlığı bilinmektedir. Özellikle son iki meselede, hissî ve şer'î fiillerin mahiyetleri ve bu iki tür fiili birbirinden ayıran temel kıstasın ne olduğu hususunun büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki kavramın tanımlarının tahlil edilmesi gerekmektedir. Klasik usûl eserlerindeki tanım ve açıklamalar incelendiğinde; hissî ve şer'î fiilleri birbirinden ayıran özelliğin tek olmadığı görülmektedir. Özellikle şer'î fiili hissî fiilden ayırt eden birden fazla yönünün olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu özelliklerden sadece birinin dikkate alınması durumunda; her bir fiile örnek olarak zikredilecek meselenin seçiminde hata yapılabilir. Yukarıda sözü edilen ikinci ve üçüncü meseledeki problemin böyle bir durumdan kaynaklandığı öngörülmektedir. Hem hissî hem de şer'î fiiller, somut varlıklarının bulunması ve duyularla hissedilmesi açısından birbirleriyle benzeşmektedirler. Yine şeriatla her ikisi için de belirlenmiş birtakım hükümlerin bulunması yönüyle ortaklıklar. Şer'î fiili hissî fiilden ayırt eden temel özellikler ise onun şeriat tarafından temelde meşru kılınmış ve meşruiyetinin sağlanması için belirli bazı rükün ve şartları taşıması

gerektiğinin bildirilmiş olmasıdır. Yani temelde meşruiyeti ve meşru olarak gerçekleşme şekli bildirilmiştir. Hissî fiil ise gerçekleşmesi konusunda şeriatın belirli bazı sınırlar çizmiş olmadığı fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre hissî fiil, şeriatın önce de sonra da bilinen hâli üzere kalan, gerçekleşme şekline yönelik şeriatın belirlemede bulunmadığı fiildir. Bu özelliklerle birlikte düşünüldüğünde; hayız halinde cinsel mukârenet ve muhâlaa bedeli almanın şer'î birer fiil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü her ikisi de temelde meşru kılınmış fiillerdir. İşte bu çalışma, bahsedilen örneklerdeki problemleri zikretmekle birlikte hissî ve şer'î fiillerin mahiyetini incelemektedir. Ancak bu iki husustan önce konunun Hanefilerde hangi temel üzerinde izah edildiğini göstermek üzere nehyin fesada delaleti özetle sunulmuştur. Buradaki amaç, ilgili örnekleri tahlil etmek, hissî ve şer'î fiilin mahiyetlerini olabildiğince açık bir şekilde ifade edebilmek ve ikisini birbirinden ayıran temel kıstasa dikkat çekmektir. Dolayısıyla çalışmada belli başlı klasik Hanefî usûl eserlerindeki hissî ve şer'î fiillerin tanım ve mahiyetlerine dair açıklamalar incelenmiş, değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak çalışmada, şer'î fiili hissî fiilden ayırmak için bunların sadece maddî (hislerle algılanabilen) ve şer'î varlığını dikkate almakla yetinmenin yanıltıcı olabileceğine ulaşılmıştır. Dolayısıyla şeriatın temelde meşru kılınmış olan eylemlerin veya şer'î bir fiil içerisinde vuku bulan maddî eylemlerin de şer'î bir fiil olarak kabul edilmesi gerektiği kanaati hâsıl olmuştur.

Anahtar Kavramlar: Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Nehiy, Şer'î Fiil, Hissî Fiil, Kabih li-Aynihi, Kabih li-Gayrihi.

Giriş

Nehyin fesada delaleti, fıkıh usûlünün tartışmalı konularındandır. Nasslarda mükelleflerin fiillerine yönelik varit olan nehiylerin o fiillerin şer'an geçersizliğini gerektirip gerektirmemesi, tartışmanın odak noktasını teşkil etmektedir. Nehyin fiilin mübahlığını ortadan kaldırması ile birlikte sihatine de tesir etmesi, hem uhrevî hem de dünyevî neticelerinin olduğunu göstermektedir. Bu durumda işlediği yasak eylemin uhrevî sonucunu ilk planda göz önünde bulundurmaması veya unutan mükellef, eyleminin hukuken de geçersiz olma ihtimalini dikkate almak zorundadır. Bu yönüyle konu önem arz etmektedir.

Mükelleflerin ibadet ve akit gibi eylemlerine yönelik olarak gelen nehiy, Hanefî ve Şafiî usûlcüler arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. "Şer'î fiil" olarak isimlendirilen bu eylemlerin nehyedilmesi durumunda Şafiîler bunların geçersizliğini benimsemişken; Hanefîler vasfen olmasa da aslen geçerli olduğunu kabul etmişlerdir. Bu tartışmada tarafların delilleri, itirazları ve bunlara yönelik cevapları hemen her usûl eserinde yer almaktadır.

Söz konusu tartışmada görüşlerin ve delillerinin değerlendirilmesi bir yana; Hanefîlerin yaklaşımları, bir taraftan orijinal oluşu diğer taraftan bazı pürüzleri barındırması yönüyle üzerinde durulmaya değerdir. Yasaklanan fiilin (menhiyyün anih) mahiyeti üzerinde titizlikle duran Hanefîler, varlığının şer'a bağlı olup olmaması yönüyle fiilleri hissî ve şer'î şeklinde ikiye ayırarak konuyu izah etmişlerdir. Bu izah şekli orijinal ve dakik bir yaklaşım olmakla birlikte; zikredilen kimi örneklerin problemli olduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda zikredilen bazı örneklerin izah edilen konuyla örtüşmediği söylenebilir.

Nehyin fesada delaletiyle ilgili usûl eserlerinde verilen üç örnek dikkat çekmektedir. Bunlar, zina, hayız hâlindeki zevce ile cinsel mukârenet ve nüşûzun kocadan kaynaklanması durumunda muhâlaa bedeli almadır. Bu örnek fiiller hakkında varit olan nehiylerle ilgili ortaya konan açıklamalarda birtakım sorunlar göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, "neslin zayi olması" vasfı sebebiyle ile nehyedildiği söylenen ve hissî bir fiil olan zinaya li-gayrihi kabih hükmünün verilmesidir. İkincisi, hayız hâlindeki zevce ile münasebetin, bu fiilden ayrılabilirdiği söylenen "ezâ" vasfı sebebiyle nehyedildiği kabulü ve onun hissî fiil olarak görülmesidir. Üçüncüsü ise kocanın nâşiz olması durumunda muhâlaa bedeli almasının yine hissî bir fiil olarak kabul edilmesidir.

İlgili örnekler üzerinde dikkatle durduğumuzda; problemin hissî ve şer'î fiillerin mahiyetinin yeterince açık bir şekilde izah edilemediğinden kaynaklandığı kanaati hâsıl olmuştur. Bundan dolayı

çalışmamızda söz konusu örnek meselelerin tahlilini yapmaya ve bu iki tür fiilin mahiyetini izah etmeye çalıştık. Bunun için önde gelen klasik Hanefî usûl eserlerinden hissî ve şer'î fiillerin tanım ve mahiyetlerine yönelik açıklamaları inceledik. Amacımız kavramların mahiyetini en güzel yansıtan tanımı bulmak veya bu tanımlardan istifade ederek mevzuyu daha açık bir şekilde ortaya koyabilmektir. Nihaî amaç, herhangi bir mevzuyu izah sadedinde zikredilecek örneklerin seçiminde hassas davranmak suretiyle hataya düşme olasılığını azaltmaktır.

Konuyla ilgili çalışmalara bakıldığında; bunların çoğunlukla nehiyle ilgili genel mahiyette çalışmalar olduğu, yani nehyin tanım ve üslupları, mücep ve muktezâsı, fevr ve tekrara delaleti gibi konuları incelediği görülmektedir.¹ Bu çalışmaların bir kısmı da herhangi bir usûlcünün nehiy anlayışı üzerinedir.² Hissî-şer'î fiil ayrımı ve bu ayrım arasındaki kıstası ciddi anlamda ilk olarak ele alan çalışma, Yunus Apaydın'ın *İslam Hukukunda Hukukî İşlemlerin Hükümsüzlüğü*³ adlı doktora tezidir. Ancak bu çalışmada yukarıda değindiğimiz örneklerin tahliline girilmemiştir. Konuyla ilgili diğer önemli bir çalışma da Cüneyd Köksal'ın *Fıkıh Düşüncesinde Fiil Kavramı ve Hissî-Şer'î Fiil Ayrımı*⁴ adlı makalesidir. Aynı şekilde bu çalışmada da ilgili örneklerin tahliline yer verilmemiştir. Şu var ki her iki çalışmada Hanefî usûl anlayışındaki hissî ve şer'î fiil ayrımı üzerinde özetle durulmuş ve önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Konuyu ele alan bir diğer çalışma da fıkıh usûlünde emir ve yasakları enine boyuna inceleyen Ali İhsan Pala'nın *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*⁵ adlı eserdir.

Konunun ana hatlarını belirlemek için çalışmada öncelikle hem de nehyedilen fiilin değişik yönlerden kısımları zikredilerek özetle nehyin muktezâsı ortaya konulacaktır. İkinci olarak hissî ve şer'î fiillerin mahiyetleri ile ilgili usûl eserlerinde yer alan tanım ve açıklamaların değerlendirilmesine gayret edilecektir. Son olarak bahsettiğimiz örneklerde gördüğümüz problemler izah edilmeye çalışılacaktır.

1. Nehyin Muktezâsı ve Çeşitleri, Menhiyyün anhin Kubh Yönünden Kısımları

Bilindiği gibi nehyin mücebi, menhiyyün anhte (yasaklanmış olan fiilde) haramlığın sabit olması ve o fiili terk etmenin (intihâ) vacip olmasıdır.⁶ Usûl eserlerinde geçen "müceb" kavramıyla nehyin hükmü kastedilmektedir. Daha açık bir ifadeyle nehyin mücebi nedir diye sorduğumuzda; bir nehyin nasslarda varit olması ile menhiyyün anhte meydana getirdiği şer'î mananın (teklifi hüküm) ne olduğunu sorgulamış oluruz. Buna göre haramlık olan bu hükmün oluşması, nehye bağlı olmakta ve

¹ Örnek olarak bk. Yusuf İbrahim Yücel, *İslâm Hukuk Usûlünde Nehiy* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Hasan Ali Görgülü, "Nehyin Delaleti Konusunda Usûlcülerin Görüşleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/25 (2010); Fatih Orhan, "Nehyin Muktezâsı: Yasaklanan Fiilin Hükmü ve Hukukî Sonuç Doğurması", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017); Abdullah Çolak, "Naslarda "Nehiy" Şeklinde Gelen Yasakların Hükme Delâleti", *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, ed. Mehmet Kubat vd. (Ankara: Marmara İlahiyat Vakfı, 2017).

² Örnek olarak bk. Recep Cici, *Serahsi, Gazzâli ve İbnü'l-Hümmâ'a göre emir-nehiy tahlili* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1985); Orazsahet Orazov, *İslâm hukuk metodolojisinde İmâm Serahsî'ye göre emir ve nehiy* Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2005); Tuba Erkoç, *Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Emir ve Nehiy Hakkındaki Görüşleri* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011); M. Rahmi Telkenaroğlu, "Hüseyn b. Alî es-Saymerî ve Dönemin Emir-Nehiy Tartışmalarındaki Duruşu", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages* 13/9 (2018).

³ Bk. H. Yunus Apaydın, *İslam Hukukunda Hukukî İşlemlerin Hükümsüzlüğü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 50-88.

⁴ Bk. A. Cüneyd Köksal, "Fıkıh Düşüncesinde Fiil Kavramı ve Hissî-Şer'î Fiil Ayrımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2010).

⁵ Bk. Ali İhsan Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu* (Ankara: Fecir Yayınları, 2009).

⁶ Ebûbekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es- Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005), 63; Alâüddîn Abdulazîz b. Ahmed el- Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/377; Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, nşr. Selçuk Camcı-Haydar Yıldırım (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011a), 157.

nehyin gelmesinden sonra gerçekleşmektedir. Yani hürmet, nehyin sonradan gerektirdiği hükümdür.⁷

Bir de nehyin önceden gerektirdiği bir hüküm vardır ki bu da “muktezâ” kavramıyla ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle menhiyyün anhte bulunan kubh (çirkinlik) özelliği, bu fiilin yasaklanmasına (nehye) sebep olmaktadır. Dolayısıyla naslarda varit olan bir nehy, aslında bu yasağın gelmesinden önce de menhiyyün anhin haddizatında kabih olduğunu göstermekte ve gerektirmektedir. Hanefî/Matürîdî anlayışa ait olan bu düşünceye göre menhiyyün anh, kabih olduğu için yasaklanmıştır; yoksa yasaklandığı için kabih olmuş değildir.⁸ Usûl eserlerinde bu durum, “nehyin muktezâsı, kubuhtur”⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere usûllerdeki “nehyin mûcebi” ile “nehyin muktezâsı” terkipleri, birbirinden farklı manalar ifade etmektedir. Buna göre nehyin mûcebi ifadesi ile menhiyyün anhin uhrevî (dinî) hükmü anlatılmakta; muktezâsı ifadesi ise dünyevî (hukukî) hükmünü belirlememize yardımcı olmaktadır. Çünkü menhiyyün anhin haram oluşu, onun ahiretteki yaptırımını; kabih oluşu ise ahirettekiyle birlikte dünyadaki yaptırımını da anlatmaktadır. Zira nehyin şekli, yasaklanan fiilin türü ve ondaki kabihliğin şiddeti ve derecesi, o fiilin butlân veya fesâd yahut sıhhatine işaret edecektir. Mesela bir fiilin kabih li-aynihî olması demek, onun batıl olmasını ifade eder. Yani şeriatın arızî durumlar hâricinde hem aslen hem de vasfen bu fiilin sahih olmadığına hükmettiği anlamına gelir.¹⁰ Dolayısıyla bir fiilin uhrevî hükmü haram olsa dahi mükellef tarafından yapılması durumunda; bu eylemin dünyada onun lehine hukukî bir sonuç doğurup doğurmaması hususu da son derece önemlidir. Bu yüzden özellikle Hanefî usûlcüleri, nehyin muktezâsı denen bu hususu titizlikle incelemiştir.

Menhiyyün anhin batıl, fasit veya sahih olduğunu tespit edebilmek için nehyin dış görünüş şekilleri, yasaklanan fiilin türleri ve kubuh derecesinin belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü nehyin varit oluş şekli ve menhiyyün anhin türü, onun kabihlik derecesini belirlemekte; böylece nehy, eylemin hukukî hükmüne delalet etmektedir.

Buna göre nehiyeler, varit oluş şekline göre mutlak ve mukârin nehy diye iki kısma ayrılır. Gerek hissî gerekse şer’î filler hakkında varit olup da menhiyyün anhin li-aynihi veya li-gayrihi kabih olduğuna delalet eden bir karineden mücerret olan nehiyelere mutlak nehy,¹¹ böyle bir karineyi beraberinde bulunduran nehiyelere de mukârin nehy adı verilmektedir.¹²

Menhiyyün anh ise kubuh vasfı yönüyle kabih li-aynihi ve kabih li-gayrihi diye iki kısma ayrılmaktadır. Çirkinliği başka bir şeyden kaynaklanmayıp bizzat kendisinde kubuh bulunan menhiyyün anh, kabih li-aynihi diye adlandırılmaktadır. Kendisi çirkin olmayıp çirkinliği bağlantılı olduğu haricî bir durumdan kaynaklanan menhiyyün anh ise kabih li-gayrihi olarak isimlendirilmektedir. Her iki tür fiilin de ikişer kısmı bulunmaktadır. Kabih li-aynihi vad’an ve şer’an, kabih li-gayrihi ise vasfen ve mücaviren kısımlarına ayrılmaktadır. Vad’an kabih li-aynihideki çirkinlik, yasaktan önce de bulunduğu için şer’î yasak gelmemiş olsaydı bile sabit olup aklen anlaşılmaktadır. Zulüm, yalan, nimete nankörlük, livata bunun örneklerindedir. Şer’an kabih li-

⁷ Bu mana için bk. İbnü’l-Emîn Mahmud Esad Seydişehrî, *Fıkah Usûlü Telhîs-u Usûl-i Fıkah*, sad. Talha Alp vd. (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2008), 58.

⁸ Bk. Seyyid, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 159; Seydişehrî, *Fıkah Usûlü*, 58; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 1/63; H. Yunus Apaydın, “Nehiy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2006), 32/545. Hüsün ve kubhun akli veya şer’î olduğu konusu, kelam ve fıkah usûlü ilimlerinin önemli meselelerinden olup farklı mezhep görüşleri ve delilleri konusunda geniş malumat için bk. Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkah Medhal*, nşr. Selçuk Camcı (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011b), 458-484.

⁹ Serahsî, *Usûl*, 63; Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 1/377; Muhammed b. Ferâmurz b. Ali Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-vusûl ilâ ilmi’l-usûl*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1433/2012), 62; Seyyid, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 158.

¹⁰ Bk. Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd el- Bâbertî, *et-Takrîr li usûli Fahrîlislâm el-Bezdevî*, thk. Abusselâm Subhî Hâmîd (Kuveyt: Vizâratü’l-Evkâf ve’s-Şüûni’l-İslâmiyye, 1426/2005), 2/187.

¹¹ Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 1/377; Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/185, 187. Abdulaziz Buhârî, mutlak nehy için yukarıdaki dışında manayı değiştirmeyen bir tanım daha zikretmiştir. Buna göre mutlak nehy, hakikî anlamı (nehy) veya mecazî anlamından (nesh veya nefy) biriyle kullanıldığına delalet eden bir karine bulunmaksızın varit olan nehydir. Bk. Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 1/377.

¹² Bk. Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/187; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye*, 1/65.

aynihilde ise mahal oluş, ehliyet veya gerekli bazı şartların bulunmayışından kaynaklanan çirkinliği şeriat bildirmektedir. Bu da mahiyet itibarıyla bir çirkinliktir; ama şeriat bildirmeseydi sadece akıl bunu anlayamazdı. Dolayısıyla yasakla birlikte ortaya çıkmaktadır. Medâmîn (erkek hayvanın sulbündeki döl), melâkîh (dişi hayvanın karnındaki cenin) veya hür insanın satımı, abdestsiz namaz kılma bu kısmın örneklerindedir. Vasfen kabih li-gayrihide çirkinliğe sebep olan haricî durum, o fiilden ayrılması söz konusu olmayan bir vasıftır. Bayram ve teşrik günlerinde oruç tutma, fasit bey', zina bu kısma verilen örneklerdendir. Mücaviren kabih li-gayrihide ise çirkinliğe yol açan haricî vasıf, bitiştiği o fiilden ayrılması mümkün olan bir vasıftır. Cuma ezanı esnasında alışveriş yapma, gasp edilmiş arazide namaz kılma, hayız hâlindeki karısıyla cinsel mukarenet de bu kısma verilen örneklerdendir.¹³

Menhiyyün anh, başka bir açıdan, yani varlık ve meydana gelişinin şeriata bağlı olup olmaması yönüyle de hissî ve şer'î fiil diye ikiye ayrılır. Her iki kısım değişik şekillerde tanımlanmıştır. Aşağıda bu konuya tekrar değinileceğinden; burada kısaca tanımlardan birine yer verilecektir. Buna göre hissî fiiller, hissî (duyusal) olarak bilinen ve varlık ve gerçekleşmesi şeriata bağlı olmayan, şeriat gelmeden önce de tahakkuk etmekte olan fiillerdir. Adam öldürme, dövme, zina, içki içme hissî fiillere örnektir. Şer'î fiiller ise varlık ve gerçekleşmesi hissî olmanın yanında ayrıca şeriata dayalı olan fiillerdir. Namaz, oruç, nikâh, alışveriş, kira da şer'î fiillere örnektir.¹⁴

Bu taksimat ve örneklerinin izahı usûl eserlerinin ilgili yerlerinde yapıldığından; burada detaylara girilmeyip konunun ana hatlarıyla çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Uygun olmadığı düşünülen bazı örnekler ise aşağıda detaylıca ele alınıp tahlil edilecektir. Bu bölümde son olarak nehyin meydana getirdiği hukukî hükümler zikredilecektir.

Yukarıda da değinildiği gibi nehyin çeşidi ve hangi tür fiil hakkında varit olduğu, bu fiilin kabihlik türünü belirlemekte ve bu da onun batıl, fasit veya sahih olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre hissî fiiller hakkında varit olan bir nehiy mutlaksa, menhiyyün anhin kabih li-aynihi olmasını gerektirir. Kabih li-ahnihinin hükmü ise her iki kısmında da (vad'an ve şer'an) batıl olmaktadır. Dolayısıyla yapılan eylem aslen ve vasfen meşru olmayıp hiçbir hukukî netice doğurmaz.¹⁵ Adam öldürme, dövme, gasp, hırsızlık buna örnek olarak verilmektedir. Hissî fiiller hakkındaki nehiy mukârin ise; karinenin hükmü gereği, menhiyyün anhin kabih li-gayrihi olmasını gerektirir. Bu durumda çirkinliğin kaynaklandığı haricî vasfın fiilden ayrılabilir olup olmamasına bakılır. Hissî fiillerde çirkinliği gerektiren durum ayrılmaz bir vasıf ise; vasfen kabih li-gayrihi olarak hükmü yine batıl olur ve hiçbir hukukî hüküm doğurmaz. Buna zina örnek olarak verilmektedir. Vasıf ayrılabilen bir özellikteyse; mücâviren kabih li-gayrihi olarak hükmü fasit olur ve bazı hukukî hükümler doğurmaktadır. Buna da hayız hâlinde zevceyle cinsel mukarenet örnek olarak verilmektedir.¹⁶ Ancak son iki örneğin konuya uygun ve yerinde olmadığını düşünmekteyiz. Bir sonraki kısımda bu örneklerin izahını zikredip uygun olmayış sebeplerine yer vereceğiz.

¹³ Fahrul-İslam Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el- Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl (Keşfu'l-esrâr ile birlikte)*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/424; Serahsî, *Usûl*, 64-65; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/377; Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/241-242; Seydişehrî, *Fıkah Usûlü*, 58-60; Seyyid, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 158-162; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*, 1/63-65; Apaydın, "Nehiy", 32/546; Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, 290-292; Orhan, "Nehyin Muktezası", 74-75; Görgülü, "Nehyin Delaleti Konusunda Usûlcülerin Görüşleri", 88-90; Çolak, "Naslarda "Nehiy" Şeklinde Gelen Yasakların Hükme Delâleti", 284-285.

¹⁴ Bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/377-378; Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/185-186; Seydişehrî, *Fıkah Usûlü*, 61; Seyyid, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 162-164; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*, 1/65; H. Yunus Apaydın, "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1995), 12/418; Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, 293-294; Orhan, "Nehyin Muktezası", 72-73.

¹⁵ Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 1/377; Serahsî, *Usûl*, 64; Ebü'l-Berekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed en- Neseî, *Menâru'l-envâr fî usûli'l-fikh*, nşr. Zeki Koçak (Erzurum: y.y., 1424/2003), 10.

¹⁶ Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî el-Buhârî Sadrüşşerâ, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh fî usûli'l-fikh (Şerhu't-Telvîh ile beraber)*, thk. eş-Şeyh Zekerîyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013), 1/405-406; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vusûl*, 63-64; Seyyid, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 164-166; Seydişehrî, *Fıkah Usûlü*, 61-62; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*, 1/65-66; Köksal, "Hissî-Şer'î Fiil Ayrımı", 8.

Şer'î fiiller hakkında varit olan bir nehiy şayet mutlaksa; menhiyyün anhin vasfen kabih li-gayrihi olmasını gerektirir. Zira fiilin şer'î olması, onun meşru olmasını gerektirmekte olup aslının yasaklanmasına engeldir.¹⁷ Faizli alışveriş buna örnek olarak verilmektedir. Şer'î fiiller hakkındaki nehiy mukârin ise; yine karinenin gerektirdiği hüküm geçerli olur. Buna göre karine menhiyyün anhin kabih li-aynihi olmasına delalet ediyorsa; fiilin hükmü batıl olur. Melâkîh veya medâmîn satımı yapmak bu kısma verilen örneklerdendir. Şayet karine, menhiyyün anhin kabih li-gayrihi olmasını gerektiriyorsa; bu durumda çirkinliğe sebep olan vasıf fiilden ayrılamayan cinstense, fiilin hükmü fasit olur. Vasıf fiilden ayrılabilen türdense; hüküm kerahet olur. Taraflardan biri lehine fayda sağlayan bir şartla yapılan alışveriş birinci duruma (fasit oluşa), Cuma ezanı esnasında yapılan alışveriş veya gasp edilmiş arazide kılınan namaz da ikinci duruma (mekruh oluşa) verilen örneklerdendir.¹⁸

2. Hissî ve Şer'î Fiil Ayrımının Mahiyeti

Aşağıda tahlil etmeye çalışacağımız örneklerin konuya uygun olmadıklarını düşünmemizde etkili olan asıl sebep, kanaatimizce hissî ve şer'î fiil kavramlarının mahiyetlerinin yeterince açıklıkta tespit edilememiş olmasıdır. İlgili kavramlar hakkında yapılmış olan tanımların önemli bir kısmında bulunan kapalılığın bunda etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden bu iki kavram hakkında yapılmış olan tanımları zikretmek gerekmektedir. Böylece mezkûr ıstılahların mahiyetini en iyi yansıtan tanımı tercih etme ya da tanımlara ekleme veya çıkarma yapma imkânı bulabiliriz. Bu yol, kavramların mahiyetini daha sağlam bir şekilde izah edebilmemize yardımcı olacaktır.

Pezdevî (öl. 482/1089) ve Serahsî'nin (öl. 483/1090) hissî ve şer'î fiilleri tanımlamadıklarını görmekteyiz. Ancak yaptıkları izahlarda bu iki fiilin mahiyeti hakkındaki düşüncelerini görmek mümkündür. Her iki usûlcü, şer'î fiiller hakkındaki nehiylerin meşruiyeti kaldırmadığını temellendirirken hissî ve şer'î fiil arasındaki farka değinmektedir. Bu iki tür fiilin farkını nehiy ile nesh arasındaki fark ile izah etmişlerdir. Buna göre nesh, meşru olan bir fiil hakkında onu kaldırmak suretiyle yapılan bir tasarruftur. Dolayısıyla nesh edilen fiilin varlığı artık tasavvur edilemez. Bu yüzden nesihte kulun eda etmemesi, nesh edilmiş fiilin haddizatında bulunmaması itibariyledir. Nehiy ise muhatabı meşru olan bir şeyi eda etmekten men etme şeklinde bir tasarruftur. Dolayısıyla kulun yasak fiili işlemek ile ondan kaçınmak arasında imtihan edilebilmesi gereği, nehyedilen fiilin varlığının tasavvur edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden nehiyde kulun eda etmemesi, nehyedildiği şeyden kendi iradesiyle vazgeçmesi itibariyledir. Bu noktada nehiy, bir taraftan fiilin mevcudiyetini ve tasavvurunu, diğer taraftan da haram ve kabih olmasını gerektirir. Bir fiilin tasavvurunun kaldırıldığı yerde o fiili haram kılma söz konusu olamaz.¹⁹ İşte hissî ve şer'î fiil arasındaki fark buradan ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki hissî fiillerin haram kılınmasının zorunlu olarak gerektirdiği netice, o fiillerin hiç oluşmaması değildir. O hâlde hissî fiilin haram kılınması, onu aslen (hem zatını hem de vasfını) meşru olmaktan çıkarıp kabih li-aynihi olan kısma dâhil etmekte etkili olmaktadır. Şer'î akitler ve ibadetlerin (şer'î fiillerin) haram kılınmasının zorunlu olarak gerektirdiği netice ise bunların asıllarının meşru kalmasıdır. Çünkü bu fiiller meşru kalmazsa meydana gelmelerinden söz

¹⁷ Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 1/377-378; Serahsî, *Usûl*, 65; Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh*, 1/406. Hissî fiillerde gelen mutlak nehyin butlanı gerektirmesi konusunda Hanefilerle Şafîiler hemfikir olmakla beraber; şer'î fiillerde gelen mutlak nehyin hükmü konusunda aralarında ihtilaf söz konusudur. Şafîiler bu noktada hükmün yine batıl olduğunu, Hanefiler ise fasit olduğunu savunmaktadırlar. Her iki görüş hakkında tafsilat, örnek ve deliller için bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/379-414; Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/187-241; Seyyid, *Usûl-i Fıkâh Dersleri*, 168-170; Apaydın, "Fesad", 12/418; Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, 289-293; Köksal, "Hissî-Şer'î Fiil Ayrımı", 9-10; Görgülü, "Nehyin Delaleti Konusunda Usûlcülerin Görüşleri", 92-94; Çolak, "Naslarda "Nehiy" Şeklinde Gelen Yasakların Hükme Delâleti", 288-292.

¹⁸ Neseî, *Menâr*, 10; Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh*, 1/411-416; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vusûl*, 64-66. Hüküm ve örneklerin izahı için bk. Seyyid, *Usûl-i Fıkâh Dersleri*, 167-177; Seydişehrî, *Fıkâh Usûlü*, 62-64; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye*, 1/66.

¹⁹ Bk. Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 1/389-391; Serahsî, *Usûl*, 68-69.

edilemez. Meydana gelmeyen bir fiilin de haram kılınması tahakkuk etmez. Dolayısıyla meşru olanı meşru olarak bırakmak, nehyin gerçek anlamının bir gereğidir.²⁰

Pezdevî ve Serahsî'nin bu açıklamalarında özellikle şer'î fiil üzerinde bir nebze kapalılık söz konusudur. Ancak diğer usûl eserlerine baktığımızda bu kapalılığı giderecek açıklamalar görmekteyiz. Şöyle ki Hanefilere göre nehyedildikten sonra dahi şer'î fiil, vasfen kabih ve haram olmakla beraber, aslen meşru olmaya devam etmektedir. Cessâs (öl. 370/981) bunu, "nehiy, akit ve ibadetlerin cevazına engel olsa da bunların fasit olarak gerçekleşmesine engel olamaz"²¹ şeklinde ifade etmiştir. Bunun sebebi, varlığı tasavvur edilmeyen bir şeyin yasaklanmasının mümkün olmayacağı gerçeğidir. Yani olmayan bir şey yasaklanamaz. Kulun kaçınıp sevap kazanmak ile irtikâp edip cezaya müstahak olmak arasında imtihan edilmesi için yasaklandığı şeyin mevcut olması gerekir. Şer'î bir fiilin mevcudiyeti ise ancak meşru olduğunda tasavvur edilebilir. Meşru olmasaydı; şer'î bir fiilin varlığından söz edilemezdi. Bir fiilin li-aynihi kabih olması, ittifakla batıl olması demektir. Batıl olması durumunda ise şer'î fiillerin şer'an varlığı mümkün olmaktan çıkar.²²

Bu hususu şer'î fiilin varlığı, onun meşru olması anlamındadır şeklinde de ifade edebiliriz. Diğer bir ifadeyle bir fiilin şer'î olması, şeriat sahibinin tasarrufuyla mümkün olur; yoksa kulun o fiilin şer'î olduğuna hüküm ve karar verme yetkisi yoktur. Dolayısıyla evvel emirde şer'î fiilin aslının şeriat tarafından meşru kılınmış olması gerekmektedir. Aslen meşru olmayan bir fiil, şer'î olmazdı. Şer'î bir fiil ise nehiyle ortadan kalksaydı, ya bu nehiy değil de nesh olacaktı ya da olmayan bir şeyin nehiyi gibi faydası olmayan bir sonuç ortaya çıkacaktı. Her iki durum da konu dışıdır. Öyleyse mutlak nehiy, şer'î fiili varlığı tasavvur edilemez hâle getiremez; yani batıl kılamaz. Şu hâlde şer'î fiilin aynı kabih olamaz. Mevcut kabihlik, fiilin dışındaki bir durumdan kaynaklanmıştır. Buna göre şer'î fiili, şeriatla aslı meşru kılınmış fiil olarak ifade edebiliriz. Buna karşın hissî fiilin varlığı ve tasavvuru, meşruiyete bağlı olmayıp hissen bulunması yeterlidir. Yani kulun hissî bir fiili yapması, onun gücü dâhilindedir ve yapınca da fiil varlık kazanmış olur. Bu yüzden nehiyle birlikte onun aslı kabih olmaktadır.²³

Yukarıdaki açıklamalardan çıkan sonuca göre şer'î fiilin, şeriatla kendine yer bulmuş ve meşruiyeti tespit edilmiş olan bir fiil olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bahis mevzuu bu fiil, şeriatla normalde aslen caiz olan bir fiil olup yasaklanması sonradan, arızî ve olağan dışı bir durumdan kaynaklanmıştır. Buna mukabil hissî fiili de şeriatla hiçbir şekil ve durumda meşruiyeti bulunmamış fiil olarak değerlendirebiliriz. Burada hakkında yasak bulunan fiil türleri üzerinde durulduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Sadrüşşerîa Ubeydullâh b. Mes'ûd (öl. 747/1346), hissî ve şer'î fiili veciz bir şekilde tanımladıktan sonra yukarıda sözünü ettiğimiz kapalılığı bir örnek üzerinde vuzuha kavuşturmuştur. O, hissî fiili "sadece hissî (duyusal) varlığı bulunan fiil", şer'î fiili ise "hissî varlığıyla beraber şer'î varlığı bulunan fiil"²⁴ şeklinde tanımlamıştır. Her iki tür fiili birbirinden ayırt eden temel özelliği bey' örneği üzerinden açıklamaktadır. Ona göre icap ve kabulden ibaret olan bey', bu iki irade beyanı ile hissen mevcuttur. Bununla beraber onun bir de şer'î varlığı vardır. Şeriat, hissen mevcut olan bu iki irade beyanının birbirine bağlanmasına hüküm vaz' edince; şer'î bir mana ortaya çıkmaktadır. Bu mana ise icap ve kabulün birbirine bağlanmasının bir neticesi olarak müşterinin satın aldığı malda mülkiyetinin oluşmasıdır. İşte bu mana şer'an bey'dir. Öyle ki icap ve kabul mahal dışında bulunsa;

²⁰ Bk. Serahsî, *Usûl*, 69.

²¹ Ahmed b. Ali Ebûbekr er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (b.y.: Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994), 2/178.

²² Bk. Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 1/389-391; Serahsî, *Usûl*, 68-69; Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh*, 1/409; Bereketullâh b. Muhammed el- Leknevî, *Ahsenü'l-havâşî 'alâ usûli's-Şâşî (Usûlü's-Şâşî ile beraber)*, thk. Ebu'l-Hüseyn Abdulmecîd el-Merâdezhî el-Hâşî (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1432/2011), 135-136.

²³ Şer'î fiil hakkında varit olan nehyin Şafîilerde butlanı, Hanefîlerde fesadı gerektirmesi ile ilgili iki mezhep usûlcüleri arasındaki tartışma ve Hanefîlerin Şafîilerin itirazlarına yönelik cevapları, çalışmayı birinci dereceden ilgilendirmedeği için bu kısma değinmiyoruz. Söz konusu itiraz ve cevaplar, ilgili kaynakların hemen hepsinde mevcuttur.

²⁴ Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh*, 1/404. المراد بالحسيات ما لها وجود حسي فقط، والمراد بالشرعيات ما لها وجود شرعي مع الوجود الحسي

şeriat bunu bir bey' olarak kabul etmez.²⁵ Sadrüşşerîa'nın usûlüne haşiye yazan Teftâzânî (öl. 792/1390), bu noktayı daha açık bir şekilde ifade etmiştir. Buna göre şer'î fiil, hissî olarak tahakkuk etmekle beraber, onun Şâri'in itibar ettiği birtakım özel rükün ve şartlar ile gerçekleşen şer'î bir tahakkuku da söz konusudur. Öyle ki bu rükün ve şartların bazıları bulunmazsa; Şâri' bu fiili muteber kabul etmez ve onun tahakkuk ettiğine hükmetmez. Abdestsiz kılınan namaz ve mahal olmayan bir şey üzerine gerçekleştirilen bey' buna örnek olarak verilebilir. Bu örneklerde hissen bir fiil; yani bazı hareketler, duruşlar, icap, kabul bulunsa da bu fiiller şer'an namaz veya bey' değildir.²⁶

Onun bu izahına göre son örnekteki fiiller hissî bir fiil olarak gerçekleşmiş olsa da şer'î bir fiil olarak gerçekleşmiş kabul edilemez. Çünkü abdestsiz bir namaz veya mesela hür bir insanın mahal edildiği bir bey' akdi şeriatla hiçbir zaman kabul edilmemiş, meşru kılınmamış fiillerdir. Bu izah, şer'î-hissî fiil arasındaki hassas farkı gayet güzel izah ettiği gibi Hanefilerin nehyin şer'î fiillerin meşruiyetini ortadan kaldırmadığı şeklindeki kurallarının da daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Ebü'l-Berekât en-Neseî (öl. 710/1310), tanımı daha anlaşılır bir şekilde yapmıştır. Ona göre hissî fiil, "varlığı hisse dayalı olup şer'a dayalı olmayan fiildir." Bu fiiller, hem şeriatı bilenler hem de bilmeyenler tarafından hissen tahakkuk eder. Şer'î fiil ise "muteber olması şeriatla bağlı olan fiillerdir."²⁷ Bu tanımlardan ve hemen ardından zikrettiği namaz, oruç ve bey' örneklerindeki izahlarından anlaşıldığı üzere Neseî de şer'î fiillerin "varlığının şeriatla bağlı olması" ile kast edilenin "şer'an muteber olması" olduğunu belirtmiştir. Nitekim bunu açıkça ifade etmiştir. Ona göre şer'î fiillerin tasavvuru, şer'î oluşlarıdır. Dolayısıyla bir fiilin meşruiyeti ortadan kalkarsa; hissen vuku bulsa da şer'an o fiilin varlığı tasavvur edilmez. Zira onun tasavvuru hisle değil; şeriatla bilinir.²⁸ İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457) ve İbn Emîru Hâc (öl. 879/1474) ise hissî fiili "bilinmesi (marifet) şeriatla bağlı olmayan", şer'î fiili de "bilinmesi şeriatla bağlı olan"²⁹ şeklinde tanımlamışlardır. Bu iki tanım arasında görünen tek fark, birinde fiilin varlığı, diğerinde bilinmesi hususunun şeriatla bağlı olup olmamasının nazar-ı dikkate alınmış olmasıdır.

Abdulazîz el-Buhârî'nin (öl. 730/1330) yaptığı tanım her iki hususu da bir arada bulundurmaktadır. O, hissî fiilleri "hissen (duyusal olarak) bilinen ve şer'a bağlı olmaksızın meydana gelen ve gerçekleşen eylemler", şer'î fiilleri (şer'î tasarrufları) ise "şer'a bağlı olarak meydana gelen ve gerçekleşen eylemler" şeklinde tanımlamaktadır. Birincisi için zina, adam öldürme, şarap içme ve benzerlerini, ikincisi için de namaz, oruç, bey' ve benzerlerini örnek olarak zikretmiştir.³⁰ Bu tanımlar dışında; başka bir vesileyle şer'î tasarruftan "şer'an matlup olan bir hüküm için vaz' edilmiş tasarruf"³¹ şeklinde bahsetmektedir.

Sonraki dönemlerde onun bu tanımlarının daha yaygın bir şekilde benimsendiğini söyleyebiliriz. Şu var ki bunlar da açıklık getirilmeye ihtiyaç duyulan tanımlardır. Buna göre tanımda hissî fiil için ifade edilen "tahakkukunun şeriatla dayalı olmaması", şeriat gelmezden önce bu fiilin mahiyet itibarıyla biliniyor olduğu ve olduğu hâl üzere kaldığı; şeriat ile değişmediği anlamındadır. Nitekim hissî fiil, "şeriat gelmeden önce bilinen manası, şeriat geldikten sonra da olduğu gibi kalan ve şeriat

²⁵ Bk. Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh*, 1/404-405.

²⁶ Bk. Sa'düddîn Mes'ud b. Ömer et- Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavdîh li metni't-Tenkîh fi usûli'l-fikh*, thk. eş-Şeyh Zekeriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013), 1/404. Ayrıca bk. Apaydın, *Hukukî İşlemlerin Hükümsüzlüğü*, 59-60; Orhan, "Nehyin Muktezası", 73.

²⁷ Ebü'l-Berekât Hâfızuddîn en-Neseî, *Şerhu Hâfıziddîn en-Neseî*, thk. Salim Ögüt (b.y.: y.y., ts.), 502.

²⁸ Bk. Neseî, *Şerhu Hâfıziddîn en-Neseî*, 510.

²⁹ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/330. الحسي وهو ما لا يتوقف معرفته على الشرع، الشرعي وهو ما يتوقف معرفته على الشرع.

³⁰ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/377. الأفعال الحسية وهي التي تعرف حسا ولا يتوقف حصولها وتحقيقها على الشرع، التصرفات الشرعية وهي التي يتوقف حصولها وتحقيقها على الشرع.

³¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/388. Teftâzânî de buna benzer şekilde şu tanımı önermiştir: "Bir fiil, şeriatla matlup olan bir hüküm için vaz' edilmişse; şer'îdir; değilse hissîdir." Bk. Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, 1/405. إن الفعل إن كان موضوعا في الشرع لحكم مطلوب فشرعي وإلا فحسي

sebebiyle manası aslen değişmeyen fiil”³² şeklinde de tanımlanmıştır. Burada özellikle vurgulanması gereken husus, bu iki kavram arasındaki farkın varlık (vücut) yönünden olduğu; hüküm yönünden olmadığıdır. Şöyle ki hissî fiil hakkında da şeriatın bir hükmü vardır. Örneğin zina ve içkinin haram olmaları, irtikâp edene had cezasının gerekmesi gibi hükümler şeriatın kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hissî fiilin bu gibi hükümleri şeriata dayanmaktadır. Bu yönüyle baktığımızda; şer’î fiilden bir farkı yokmuş gibi düşünebiliriz. Ancak hissî fiilin varlığı şeriata dayalı değildir. Şer’î fiilin varlığı ise şeriata dayalıdır. Çünkü bu fiiller mücmeldir; şeriatın beyanı ile bilinmektedir. Şer’î mücmelin varlığı ise sadece şeriatın beyanı ile mümkündür. Örneğin savm lügatte imsâk anlamındayken şeriat ile buna vakit, niyet, hayız ve nifastan temizlenme gibi anlamlar, salât lügatte dua anlamındayken buna rükû, sücûd gibi rükünler ve abdest, avreti örtme, kibleye dönme gibi şartlar eklendi. Yine bey’in lügavî anlamına, bir kısmı ehliyet ve bir kısmı mahalle ilgili birtakım şer’î şartlar eklendi. Böylece bütün bu fiiller şer’î birer iş ve eylem olarak vücut buldu.³³

Aslında Abdulazîz el-Buhârî de açıklama yapma gereği hissetmiş, bu önemli hususa dikkat çekmiştir. Ona göre hissî fiiller, şeriat gelmeden önce de bütün milletlerce bilinmekte olduğu için bunların gerçekleşmesi ve bilinmesi şeriata bağlı değildir. Oysa şer’î tasarruflar, mesela namazın malum şekliyle bir kurbet ve ibadet oluşu, şeriat gelmeden önce biliniyor değildi. Bu noktada o, tanımlara yapılabilecek iki itiraza da cevap vermektedir. Kavramların mahiyetini anlamamıza katkı sağlayacağından bunlara da yer vermek gerekmektedir. Buna göre namaz kılanın veya alış-veriş yapanın bu fiillerinin hariçten görülmesi ve hissen bilinmesine dayanarak şer’î fiillerin de hissen bilindiği ve şeriata dayanmadığı söylenemez. Çünkü bir fiil olmaları hasebiyle hissen bilinmeleri söz konusu olmakla birlikte; bunların sevaba sebep olan bir namaz veya mülkiyeti sağlayan bir akit olmaları yönü ancak şeriat ile bilinmektedir. Yani şeriatın bağımsız olan, bu fiillerin kendisidir. Ancak onların bir ibadet olması veya birtakım şartlara dayalı olan ve üzerine bazı hükümlerin terettüp ettiği özel bir akit olması vasfı, şeriatın bağımsız tahakkuk etmez.³⁴ Diğer itiraza göre ise bütün milletler, şeriatın bağımsız ve şeriat gelmeden önce de bey’ ve icare gibi fiilleri yapmaktadırlar. Dolayısıyla bu fiillerin gerçekleşmeleri şeriata bağlı değildir. Bu itiraza verdiği cevaba göre ise diğer milletler, bu fiilleri malın mal ile mübadelesi veya maldan istifade etme açısından yapmakta olup yoksa üzerine birtakım hükümler terettüp edecek şekilde bir akit olma açısından yapıyor değillerdir.³⁵

Anlaşıldığı üzere Abdulazîz el-Buhârî’ye göre hariçten hissen bilinmeleri açısından hissî ve şer’î fiiller arasında fark yoktur. Çünkü bir fiil olarak şer’î fiillerin de dış dünyada somut bir varlığı vardır. Her iki kavramın birbirinden farkını ortaya koyan asıl önemli nokta ise şudur: Şer’î fiilin varlık ve tahakkuku şeriata dayanmakta; yani o fiili yapanın gerek uhrevî/sevap olsun gerekse dünyevî/hukukî bir netice olsun şer’î bir gayeye ulaşacağı bilgisi, ancak şeriat tarafından elde edilmektedir. Az önce zikrettiğimiz şer’î fiile getirdiği ikinci tanımı da bu manaya işaret etmektedir. Hissî fiil ise böyle bir dayanaktan yoksundur.

Buraya kadar zikredilen tanım ve izahlardan anlaşıldığı üzere şer’î fiilin diğer önemli bir özelliği de şeriatın birtakım rükün ve şartlar öngörmek suretiyle şer’an muteber bir fiil olma şeklini ortaya koymuş olmasıdır. Aslında şeriatın bu beyanı da fiilin aslen meşru olduğunu göstermektedir. Şu var ki şeriat, o fiilin dinen ve hukuken muteber olacak tarzda yapılmasını istemektedir. O hâlde denilebilir ki meşru olan bir fiilin yasaklanması, fiilde bulunması gereken vasıfları ihlal eden dış bir etkenin varlığından kaynaklanmaktadır. Bu durumda fiilin batıl olmayıp aslen meşru vasfen gayr-ı meşru olarak nitelenmesi daha anlamlı olmaktadır.

³² Leknevî, *Ahsenü'l-havâşî*, 136.

³³ Bk. Neseî, *Şerhu Hâfiziddîn en-Neseî*, 502-503; Leknevî, *Ahsenü'l-havâşî*, 134-135.

³⁴ Ayrıca bk. Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, 1/404.

³⁵ Bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/377-378; ayrıca bk. Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, 293-294.

Pezdevî'nin *Usûl*'ünün önemli şerhlerinden bir diğeri olan Bâbertî (öl. 786/1384) ise yukarıdaki ikinci itiraza verilen cevabın tartışmaya açık olduğunu ifade etmektedir. Zira bu durumda hissî ve şer'î fiil ayrımı anlamsız olmaktadır. Çünkü diğer milletler hissî fiilleri de şeriat gelmeden önce yapmaktaydılar ve şeriat geldikten sonra bu fiillerin hükümleri terettüp etmekteydi. Bu yönüyle aralarında bir fark kalmamaktadır. Bu tartışmaya yer olmasın diye Bâbertî, hissî fiillere farklı bir tanım getirmektedir. Ona göre hissî fiilleri "arızî durumlar dışında şeriatın hakkında tecviz ettiği dair herhangi bir tasarrufta bulunmadığı fiiller" olarak izah etmek, işkâli giderecektir. Buna mukabil olarak şer'î tasarrufları da "arızî durumlar dışında şeriatın tecviz etmek suretiyle hakkında tasarrufta bulunduğu fiiller"³⁶ şeklinde tanımlamıştır. Ona göre tecviz edilmek suretiyle hakkında tasarrufta bulunulan bir fiilin aynının kabih olması muhaldir.³⁷

Öyle zannediyoruz ki bu son tanım maksadı gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü tanımda yer alan "şeriatın tasarrufta bulunması" ifadesi, bir defa şer'î fiil denen eylemin hukuk düzeni olmadan varlığından söz edilemeyeceği anlamına gelir. Nitekim diğer tanımlardaki "varlığı ve bilinmesi şer'a bağlılık" özelliği de bunu ifade etmektedir. Sonra tanımlardaki "arızî hâller hariç şeriatın tecviz ettiği/etmediği" ifadesi ise diğer tanımların eksik bıraktığı ikinci bir unsur daha ortaya koymaktadır. Çünkü diğer tanımlar, hissî ve şer'î ayrımını, fiilin varlığı veya mükellefin onu bilmesinin hukuk düzeninin bildirmesine bağlı olup olmamasına dayandırmıştı. Son tanımdaki bu unsurla birlikte bir fiilin hissî veya şer'î oluşunda, şeriatın o fiili arızî hâller dışında tecviz edip etmemesinin de etkili olduğunu anlamaktayız. Tanımdaki "arızî hâller" ifadesini, hissî fiiller söz konusu olduğunda, fiile geçici olarak cevaz verilmesini gerektiren zorunlu hâller (ruhsat durumları) olarak anlayabiliriz. Şer'î fiiller söz konusu olduğunda ise arızî hâlleri, tecvize engel olan; ama fiilin özü dışında onunla beraber bulunan çirkin durumlar olarak anlayabiliriz. Bu durumda nehiy, şer'î fiilin kabih li-gayrihi olmasını gerektirerek hükmünü en fazla fasit kılar. Buna göre arızî ve olağanüstü durumlar müstesna, şeriatla hiçbir şekilde cevaz payesi alamamış maddî fiiller hissî olmaktadır. Zaruret hâlleri gibi istisnâî durumlarda bu fiillere ruhsat kabilinden cevaz verilmesi, genel kuralı ihlal etmemektedir. Aynı şekilde arızî ve olağanüstü durumlar hâricinde, şeriatla cevaz hükmü almış olan fiiller de şer'î fiil olmaktadır. Bu fiiller hakkındaki cevazın kaldırılması ve yasaklanmaları da arızî durumlarda gerçekleşmektedir.³⁸

3. Nehyîn Muktezâsı için Zikredilen Bazı Örneklerin Tahlili

Yukarıda hissî ve şer'î fiillerin mahiyetlerine yönelik usûl eserlerinde yer alan tanım ve izahları değerlendirmeye çalıştık. Bu izahlar ile birlikte düşünüldüğünde; konuyla ilgili verilen örneklerden bir kısmında bir nebze tekellüf bulunduğu söylenebilir. Bu kısımda uygun olmadığını düşündüğümüz üç örnek üzerinde durmaya çalışacağız. Bu örneklerden ikisi klasik usûl, diğeri ise fûrû eserlerinde zikredilmektedir. Bunlar zina, hayız hâlinde zevce ile cinsel mukarenet ve muhâlaa bedeli almadır.

3.1. Zina

Öncelikle klasik usûl eserlerindeki zina ile ilgili değerlendirmeyi zikretmekte fayda vardır. Bu değerlendirmeye göre zina, hissî bir fiil olmakla beraber hakkındaki nehiy mutlak değil, mukarindir. Şöyle ki cinsel mukarenet, aklen ve yaratılış gereği çirkin bir fiil değildir. Zinadaki mukarenetin çirkinliği ise başka bir manadan kaynaklanmakta olup bu da "nesebi zayi etmektir". Çünkü nesebin sahih olmasının tek yolu nikâhtır. Hâlbuki zina, nikâh altında olmayan bir kadınla cinsel mukarenette bulunmaktır. Bu mananın zinanın ayrılmaz bir vasfı olduğu karinesi, onunla ilgili nehyin mukarin

³⁶ Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/186-187.

³⁷ Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/204.

³⁸ Yukarıdakine paralel, hissî ve şer'î fiil ayrımını ortaya koyan ölçü ile ilgili olarak Teftâzânî'nin tanımını öne çıkaran, önemli bir değerlendirme için bk. Apaydın, *Hukukî İşlemlerin Hükümsüzlüğü*, 62.; Sadrüşşerfa'nın izahını öne çıkaran diğer önemli bir değerlendirme için bk. Köksal, "Hissî-Şer'î Fiil Ayrımı", 10.

olduğunu göstermektedir. Böylece nehiy, zinanın kabih li-gayrihinin birinci kısmı olan vasfen kabih olmasını gerektirmektedir. Bu kısmın hükmü de batıl olmaktadır.³⁹

Bu değerlendirmede gözükten problemlerden biri, zinanın yasaklanma sebebinin kendisinde bulunan “nesebi zayi etme” vasfından kaynaklandığı kabulüdür. Bunun doğru bir yaklaşım olmadığını düşünmekteyiz. Zira hissî fiillerin yasaklanmasına bu bakışla yaklaştığımız takdirde; onlarla ilgili nasslarda bulunan bütün nehiylerin mukarin olduğunu kabullenmek durumunda kalırız. Örneğin adam öldürme yasağını onun “canı zayi etme”, şarap içme yasağını onun “aklı zayi etme” vasfından kaynaklandığına dayanarak ilgili nehiylerin tamamını mukarin kabul etmek gerekecektir. Bu durumda li-aynihi kabih olan bir fiilden bahsedilemeyecektir. Doğrusu, vasıf olduğu belirtilen bu hususlar, hakikatte o eylemlerin vasfı değil; yasaklanmasındaki hikmetlerdir. Nitekim bu yasak fiiller, belirtilen olumsuzluklara yol açmasa dahi yasak olmaları ortadan kalkmamaktadır. Sözgelimi nesebin zayi olması sonucunu doğurmasa da zina, sarhoş etme sonucunu doğurmasa da şarap içmek yasaktır. Gerçekte insanda fitraten bulunan cinsel isteği tatmin etme özelliği yönüyle zinanın diğer yasak fiillerden farklı olduğu düşünülebilir. Ancak usûl eserlerinde ilgili nehiyin mukarin olmasının, zinanın bu özelliğine değil; nesebin zayi olmasına bağlandığı anlaşılmaktadır.

Serahsî'nin zina ili ilgili benzer açıklamasının sonraki usûl eserlerini etkilemiş olması muhtemeldir. O, zinayı hissî fiillerden biri olarak değerlendirmekle beraber kubuh yönüyle vasfen kabih li-gayrihi kısmına örnek olarak vermiştir. Ona göre şeriat, cinsel mukarenet (vat') yoluyla çocuk sahibi olmayı sadece nikâh ile sahip olunan mahalle hasretmiştir. Zina ise mülk olmayan bir mahalde cinsel mukarenettir. O yüzden şer'an kabihtir.⁴⁰ Bu izahından onun “cinsel mukareneti” kendisinde çirkinlik bulunmayan meşru bir fiil olarak esas aldığını, ancak ona bitişen ve ayrılmayan bir özellikteki “mülk olmayan mahalli” bu fiilin vasfı olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Böylece vasfen kabih li-gayrihi kısmına dâhil edilmiş bulunan bu fiilin hükmü yukarıda da geçtiği gibi batıl olmaktadır.

Meseledeki diğer bir problem de Serahsî'nin bir fiil olarak zinayı esas almayı meseleyi “cinsel mukarenet (vat')” üzerinden değerlendirmesidir. Onun bu yaklaşımının sebebinin bilememekteyiz. Ancak meseleye bu şekilde yaklaşmanın doğru olmadığı, bir eylem olarak “zina”nın esas alınması gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü mesele cinsel mukarenetin kabih olup olmaması ile ilgili değildir. Tek başına bu fiilin kabih olup olmaması konu dışıdır. Bir fiil olarak cinsel mukarenet ya mülk edinilmiş bir mahalde (nikâh içerisinde) olur ya da böyle olmaz. Aklen birincisi kabih değilken; ikincisi kabihtir. Oysa burada bahis mevzuu, zina fiilinin kabihliği olup nehiy içeren ilgili nass da zina üzerine varit olmuştur. Çünkü zina mülk olmayan bir mahalde cinsel mukarenet demektir. Bu anlamıyla bu fiilin (zina) kendisi kabihtir. Zina, bu mahiyeti itibarıyla kendisine hariçten bir vasıf bitişmiş olan bir fiil olmayıp tek başına bağımsız bir eylemdir. Bu yönüyle onun kabih li-aynihi kısmında değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴¹

Nitekim Serahsî yukarıda zikrettiğimiz açıklamasının birkaç satır sonrasında zinanın, kendisine ceza terettüp eden bir fiil olduğu için aynının haram olup asla meşru olmadığını ifade etmiştir.⁴² Görüldüğü gibi bu ifadeleri cinsel mukarenet üzerine değil; zinanın kendisi üzerinedir. Bu yüzden

³⁹ Bk. Serahsî, *Usûl*, 65; Seydişehrî, *Fıkıh Usûlü*, 61-62.

⁴⁰ Serahsî, *Usûl*, 65.

⁴¹ Bu ifadelerimizden hüsün ve kubhun eşyanın özünden değil de Şâri'in hitabından kaynaklandığı şeklindeki Eş'arî düşüncesine meylettığımız izlenimi alınabilir. Ancak asıl vurgulamak istediğimiz husus, nehye esas olan konunun cinsel mukarenet değil, zina olduğudur. Çünkü zina, kişinin tek başına yaptığı bir eylem olmayıp; yabancı bir kadınla (sahip olunmayan mahalde) cinsel mukarenettir. Bundan dolayı kanaatimizce mahalli hesaba katmaksızın tek başına cinsel mukarenetin aklen hasen veya kabih olduğu değerlendirilemez. Bu yüzden cinsel mukarenet (fitrî duygunun giderilmesi) ya sahip olunan mahalde gerçekleşmiştir ki bu aklen güzeldir; ya da sahip olunmayan mahalde gerçekleşmiştir ki (zina) bu da kabihtir. Diğer yandan faizle ilgili de nasslardaki mutlak nehye rağmen faizli işlemlerin batıl görülmemesi ile zina meselesi arasında benzerlik kurulabilir. Ancak faizli işlemlerin (faizli bey'/karz) hissî olmayıp şer'î fiil olması, bu benzetmeye engel olmaktadır.

⁴² Serahsî, *Usûl*, 65; aynı yaklaşım için ayrıca bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/384; Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/195-196.

önceki ifadede vasfının kabih olduğu; sonrakinde ise kendisinin kabih olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır. Bu ikinci izahının daha uygun olduğunu belirtmeliyiz. Fakat her hâlükârda bu değerlendirmelerini vasfen kabih li-gayrihi kısmında yaptığı için Serahsî'nin zinayı bu kısım içerisinde gördüğü ortadadır.

Esasen zinanın hissî bir fiil olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Şu halde zinayla ilgili nehye bakmak gerekmektedir. İsrâ sûresinde şöyle buyrulur: وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانَا إِنَّهُ كَانَ فَاجِشًا وَسَاءَ سَبِيلًا / “Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”⁴³ Ayet mutlak manada, yani herhangi bir vasıftan ari olarak bizzat zina fiilini yasaklamaktadır. Ayette “nesebi ziyan etmek” gibi bir karinenin bulunduğu dair herhangi bir delalet yolu da yoktur. Uygun olan, bunun zinanın yasaklanmasının hikmetlerinden sadece biri olarak değerlendirilmesidir; yoksa nehyi kayıtlayan bir karine olarak görülmeye münasip değildir. Kaldı ki zina her zaman nesebin zayi olması sonucunu doğurmamaktadır. Sözelimi bir zina sebebiyle hamilelik ve çocuk meydana gelmezse; bu zinanın kabih olmadığı iddia edilemez. Dolayısıyla zinanın hissî bir fiil olarak vasfen kabih li-gayrihi olduğu şeklindeki açıklamalarda bir tekellüf söz konusudur. Kanaatimizce kendisi hissî bir fiil ve hakkındaki nehiy de mutlak olduğundan zina fiili kabih li-aynihi sınıfına uygun bir örnektir. Haddizatında âyetteki “çirkin bir iş ve kötü bir yol” ifadesi, zinanın çirkinliğinin haricî bir şeyden değil; kendisinden kaynaklandığını açıkça ifade etmektedir. Sadece bu ifade bile zinanın kabih li-aynihi olduğunu anlamamız için yeterlidir.

Diğer yandan Pezdevî, zinayı “mahza haramdır”⁴⁴ şeklinde tavsif etmektedir. Abdulazîz el-Buhârî de bu ifadeyi “en büyük cezalar olan celde ve recmi gerektirmesi ve mehrin ve iddetin gerekliliği, nesebin sübutu gibi meşru cinsel mukarenet sonuçlarından hiçbirinin kendisine taalluk etmemesi, zinanın mahza haram olduğunun göstergesidir”⁴⁵ şeklinde izah etmektedir. Her ne kadar bu ifadeleri, Şafîilerin zinanın hürmet-i musahereyi gerektirmemesi görüşlerinin izahı sadedinde zikretmiş olsalar da bu izaha karşı herhangi bir itirazda da bulunmamaktadırlar. Bu da zinanın mahza haram olduğu noktasında düşünce birliğinin bulunduğunu gösterir. Bu durum Hanefîlerin düşüncesinde de zinanın aynının kabih olduğunu ortaya koymaktadır. Kanaatimizce burada bulunan işkâl, esas mesele zina hakkında olmasına rağmen, bu fiilin değil de “cinsel mukarenet” fiilinin esas alınmasından kaynaklanmaktadır.

Zina, ister li-gayrihi kabih ister li-aynihi kabih sınıfında değerlendirilsin; sonuç itibariyle hissî fiil olduğu için her iki durumda da hükmü haram ve batıl olmaktadır. Ancak li-aynihi sınıfında değerlendirilmesi önemlidir. Çünkü li-gayrihi kabih olarak görüldüğünde hükmü haram li-gayrihi olacaktır. Fakat li-aynihi kabih olduğunu kabul ettiğimizde; zinanın hükmünün haram li-aynihi olduğu anlaşılır.⁴⁶

3.2. Hayız Hâlindeki Zevceyle Cinsel Mukarenet

Esasen bu meselenin Hanefî usûl eserlerinde örnek olarak zikredilmesi, muhtemel bir itiraza cevap niteliğindedir. Şöyle ki hayız hâlinde zevceyle cinsel mukarenet, dış görünüş itibariyle hissî bir fiil olup yasaklanmıştır. Ancak hakkındaki nehye rağmen bu fiilin meşruiyeti devam etmektedir. İşte burası itiraz edilebilecek bir husustur. Hanefîlerin kısaca bu itiraza verdikleri cevaba göre buradaki cinsel mukarenet hissî fiil olsa da zâtı nedeniyle değil; başka bir gerekçeden dolayı yasaklanmıştır. Bu gerekçe de eziyettir. Öyle ki eziyet durumu ortadan kalksaydı; bu ilişki caiz olurdu. Bu yüzden bu fiil li-aynihi haram değildir. Ayrıca eziyet mücavir (fiilden ayrılabilen) bir vasıftır. Buna göre aslen

⁴³ el-İsrâ 17/32.

⁴⁴ Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, 1/384. Öyle ya da böyle zinanın batıl olduğu ortada olmakla birlikte Hanefîlerde zina gibi batıl bir fiil sonucunda hürmet-i musâhera hükmü nasıl meydana gelir sorusunun cevabı için bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/419-421; Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/236-239.

⁴⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/384.

⁴⁶ Zinanın li-aynihi kabih ve li-aynihi haram olması şeklindeki düşüncemiz, Hanefîlerdeki zinanın hürmet-i musâhereyi doğurması düşüncesine aykırı olmadığı gibi onu iptal de edemez. Zaten her hâlükârda zina batıldır. Zina ile hürmet-i musâherenin oluşması ise ayrı bir konu olup Hanefîlerin bununla ilgili izahı için bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/419-421.

meşru vasfen haram olan hayız hâlindeki mukarenetin hükmü fasittir. Dolayısıyla bu ilişkide hamilelik meydana geldiğinde; nesep ittifakla sabit olur.⁴⁷

Görüldüğü gibi bu meselede mukarenet, hissî bir fiil olarak kabul edilmektedir. Fakat butlana delalet etmemesi için gelen nehiy, fiilin kendisiyle değil; hayız hâlinde mevcut olan eziyet ile ilişkilendirilmiştir. Sonuçta nehiy mutlak değil; mukarin olarak görülmüştür. Öyleyse bu nehiy kabih li-gayrihiye delalet edecektir. Öte yandan nehye sebep olan bu haricî durum (ezâ), ayırlamayan vasıf olarak değerlendirilmemiştir. Zira bu durum da yine fiilde butlan sonucunu verecektir. Hâlbuki hayız hâlindeki cinsel mukarenet, muhsan olma, üç talakla boşanmış ve ikinci kocayla evlenmiş kadının birinci eşine helal olması, mehir, iddet ve nafakanın sübutu gibi birçok hükmün kendisinden kaynaklandığı aslen meşru bir fiildir. Bu yüzden ezânın ayrılabilen mücavir bir vasıf olduğu ifade edilmiştir.

Serahsî'nin bu konuyla ilgili değerlendirmesi bulunmaktadır. O, söz konusu fiili mücaviren kabih li-gayrihi kısmına örnek olarak zikretmektedir. Ona göre yasaklanmış ve haram olan bu fiilin nehyedilme sebebi, eziyetin bulunmasıdır. Bu eziyet de cinsel mukarenete mücavir olan (ayrılabilen) bir vasıftır.⁴⁸ Bu meseleyi böylece izah ettikten sonra kullandığı "bu kısmın akitler ve ibadetlerden benzeri ise şunlardır"⁴⁹ ifadesi, onun bu fiili hissî fiil olarak gördüğünü göstermektedir. Zira mezkûr ifadesinin şer'î fiiller hakkında olduğu ortadadır. Diğer yandan eziyetin, cinsel mukarenetin (vat'ın) mücavir vasfı olduğunu belirtmiştir. Abdülazîz el-Buhârî ve Ekmeleddîn el-Bâbertî de bunu, hissî fiiller hakkında gelen mutlak nehiy kısmında örnek olarak vermektedirler. Yaptıkları izaha göre normal şartlarda kabih li-aynihi olması gereken bu fiilin bu şekilde değerlendirilmesine engel olan bir delil bulunmaktadır. O da bu fiilin zatından dolayı değil de başka bir şeyden (hayız hâlinin eziyet olması) dolayı yasaklanmasıdır. O bakımdan bu fiil batıl değildir.⁵⁰ Ancak bu eziyetin vasfen veya mücaviren kabihten hangisine dâhil olduğuna dair bir açıklamada bulunmamışlardır.

Usûl eserlerinde yer alan bu örnek ve açıklamada da tekellüf bulunduğu belirtilmelidir. Öncelikle konuyla ilgili ayete bakmak gerekir: *وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَرُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ* / "Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın."⁵¹ Ayetteki "ay halinde kadınlardan uzak durun" ifadesi, cinsel mukareneti yasaklamaktadır. Yoksa kadınlardan istifade etme yasaklanmamaktadır. Buna göre cinsel mukarenet olmadan istifade etme durumunda eziyet söz konusu olmamaktadır. Öyleyse eziyetin cinsel mukarenetin değil; belki diğer istifade şekillerinin mücaviri olduğu söylenebilir. Yani eziyet olmadan istifade gerçekleşebilmektedir. Ancak kaynaklarda eziyetin cinsel mukarenetin mücavir vasfı olarak nitelendirilmiş olması, mevzuyu bu şekilde anlamamıza engel olmaktadır. Diğer taraftan eziyeti mukarenetin bir vasfı ve kabih li-gayrihiye delalet eden bir karine olduğunu kabul etsek bile; eziyet bu ilişkiden ayrılabilen bir vasıf değildir. Yani hayız halindeki her ilişkide bu eziyet durumu vardır. Diğer bir ifadeyle hayız halindeki ilişkinin eziyetten ayrı olarak gerçekleşmesi söz konusu değildir. Çünkü ayette hayız halinin kendisi eziyet olarak bildirilmiştir: "O (hayız) bir ezadır." Görüldüğü gibi aslında eziyet ayette ilişkinin değil, hayzın bir vasfı olarak anlatılmıştır. Öyleyse eziyet, hakikatte hayzın ayrılmaz bir vasfı olup bu dönemde yapılan bir mukarenetin bu eziyetten ayrı ve bağımsız olması düşünülemez.

Usûl kitaplarında eziyetin aslında mukarenet dışındaki diğer cinsel istifade yollarının mücaviri olarak sunulduğu düşünülebilir. Ancak yasaklanmamış olduğundan, diğer istifade yollarının eziyete mücavir olması konu dışında kalmaktadır. Burada söz konusu yasak olan ve eziyetle mücaveret

⁴⁷ Bk. Neseffî, *Şerhu Hâfıziddîn en-Neseffî*, 500; Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh*, 1/405-406; Leknevî, *Ahsenü'l-havâsî*, 139; Seydişehrî, *Fıkıh Usûlü*, 62.

⁴⁸ Serahsî, *Usûl*, 64.

⁴⁹ Serahsî, *Usûl*, 65.

⁵⁰ Bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/378; Bâbertî, *et-Takrîr*, 2/186.

⁵¹ el-Bakara 2/222.

ilişkisi kurulan eylem cinsel mukarenettir. Fakat aralarında nasıl bir mücaveret ilişkisinin olduğuna dair açıklama yapılmadığını söyleyebiliriz. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Emîru Hâc, “tuhr dönemindeki mukarenette olduğu gibi cinsel mukarenet ezâ hâlinden ayrılabilir”⁵² şeklinde farklı bir izah getirmiştir. Ancak bu izah tatmin edici olmaktan uzaktır. Biz zaten tuhr dönemindeki mukareneti konuşmuyoruz, bu nehyedilmiş de değildir. Üzerinde durduğumuz husus, hayız döneminde yapılan bir mukarenetin ezâdan ayrı olarak gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığıdır. Kanaatimizce ezâ mukarenetin değil; nassta da geçtiği gibi hayızın vasfıdır. Dolayısıyla bu dönemdeki mukarenet, mutlaka ezâ ile birlikte gerçekleşecektir. Mademki eziyet, yasaklanan fiilin (cinsel mukarenet) vasfı değil; o zaman ilgili nasstaki nehiy mukarin değildir. Farzı muhal eziyet cinsel mukarenetin vasfı olsaydı bile ondan ayrılamayan bir vasıf olacaktı. Bu yüzden kurala göre ilgili nehiy, bu ilişkiyi mücaviren değil, vasfen kabih li-gayrihi yapmış ve hükmünün batıl olması sonucu ortaya çıkmış olacaktı. İşte bu sonucun ortaya çıkmaması için klasik usûl kitaplarımızda tekellûf içeren bir izah yapılmıştır.

Kanaatimizce buradaki işkâlin sebebi, eziyetin mukarenetin mücavir vasfıymış gibi görülmesi ve hayız halindeki eşle ilişkinin hissî bir fiil olarak değerlendirilmesidir. Böyle değerlendirilince; hayız halindeki ilişkinin kabih li-aynihi olması gerekir. Bu durumda hayız halindeki ilişkinin de zina gibi batıl olması; yani bu ilişki ile meydana gelecek yukarıda zikredilen hükümlerden hiçbirinin oluşmaması sonucu ortaya çıkar. Bu yüzden bu ilişkiyi kabih li-gayrihi sınıfına dâhil etmek için çaba sarf edilmiştir. Zira bu ilişki sonucu mezkûr hükümlerin cereyan ettiği malumdur.

Ancak biz hayız halindeki eşle cinsel mukarenetin hissî bir fiil olmadığını düşünüyoruz. Bu fiil, nikâh içerisinde gerçekleştiğinden, kanaatimizce hissî bir fiil olmaktan çıkıp şer’î bir fiile dönüşmüştür. Çünkü nikâh içerisinde meydana gelen bir ilişki, esasen meşru bir fiildir. Sadece hayızdaki eza durumunun karı ve koca için birtakım zararlara sebep olacağından dolayı istisnaî olarak bu dönemde ilişki yasaklanmıştır. Ayrıca bu dönemdeki ilişki ile yukarıda sözü edilen birçok hüküm de şer’an sabittir. Bu yönleri dolayısıyla bahis mevzuu fiilin şer’î fiil özelliklerini taşımakta olduğunu öngörüyoruz. Buna göre söz konusu eylem şer’î fiil, hakkındaki nehiy de mutlak olmaktadır. Şer’î fiiller hakkındaki mutlak nehiy ise kural gereği meşruiyeti ortadan kaldırmaz. Yani hayız halindeki eşle mukarenet hukuken batıl bir fiil olmayıp sadece dinen haramdır.

3.3. Nüşûzun Kocadan Kaynaklanması Durumunda Muhâlaa Bedeli Alma

Bilindiği gibi evlilikte nüşûz koca tarafından gerçekleşmişse ve karı muhâlaa yoluyla evliliğini sonlandırmak istiyorsa; kocanın muhâlaa için karısından herhangi bir bedel alması mekruh görülmüştür.⁵³ Zira ayette *وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَنْتُمْ أَخَذْتُمْ* *وَأَنْتُمْ مُبِينًا* / “Bir eşi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz ve bu durumda birinci eşe (mehir olarak) bir yığın mal vermişseniz; o mehirden hiçbir şey almayın. Zulmederek ve açık bir günaha girerek mi onu alacaksınız?”⁵⁴ buyurulmuştur. Ayette koca, kendisinden kaynaklı bir sorun sebebiyle muhâlaaya başvuran karısından bedel almaktan nehyedilmiştir.

Bâbertî *el-İnâye*’sinde ayetteki nehyin kerahete delalet etmesi hususuna itiraz edildiğini belirtmiştir. Bu itiraza göre nehiy, hissî bir fiil hakkında varit olmuştur ki bu da muhâlaa için bedel almaktır. Bu gibi durumlarda nehiy, aslen meşru olmamayı (butlân) gerektirir. Kaldı ki devam eden ayette *وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْتُمْ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا* / “Ayrıca siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden ağır, sağlam bir güvence almışken nasıl onu (mehri) geri alırsınız?”⁵⁵ buyurularak bu nehiy pekiştirilmiştir. Oysa ayetin burada kerahetle birlikte cevaza delalet ettiği söylenmiştir. Bu

⁵² İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, 1/330.

⁵³ Burhânuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebîbekr el-Ferğânî el- Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.), 1/301; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîl'l-Muhtâr*, thk. Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.), 2/191.

⁵⁴ en-Nisâ 4/20.

⁵⁵ en-Nisâ 4/21.

itiraza verilen cevaba göre ise her ne kadar nehiy hissî bir fiil hakkında varit olmuşsa da burada fiilin kabih li-gayrihî olduğuna delalet eden bir karine mevcuttur. Çünkü burada nehiy, fiilin dışındaki başka bir durumdan dolayı varit olmuştur. Bu da eşinden hoşlanmama ve uzak durmayı (ilgiyi kesme/îhâş) çoğaltma durumudur. Zira koca ikinci bir eşle evlenerek birinci eşini sevmediğini göstermiştir. Bunun yanında birinci karısına vermiş olduğu mehri de geri alınca; bu ilgi kesmeyi artırmış olmaktadır. İşte nehiy buna yöneliktir. Adeta "koca, eş değiştirerek birinci eşinden ilgisini kesmiştir. Bir de ondan mal almak suretiyle bu ilgi kesmeyi artırmasın" denmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu nehiy, aslen meşru oluşu ortadan kaldırmamaktadır.⁵⁶

Dikkat edilirse bu meselede muhâlaa bedelini almak, hem itiraz eden hem de ona cevap verenler tarafından hissî fiil olarak değerlendirilmiştir. Böyle olunca; nehyin hissî fiilin butlânını gerektirmesi söz konusu olmaktadır. Bu yüzden muhâlaa bedeli almanın batıl olmadığını ortaya koyabilmek için tevil yoluna başvurulmuştur. Hatta ayetteki nehyin haram kılma manasında değil de azarlama manasında olduğu tevili de yapılmıştır.⁵⁷ Hâlbuki muhâlaanın bizatihi şer'î bir fiil olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla bu eylem içerisinde gerçekleşen ve onun birer parçası olan diğer fiiller de artık şer'î birer fiil olarak değerlendirilmelidir. Öyleyse ayetteki nehiy şer'î bir fiil hakkında varit olmuştur. Bu durumda bahis mevzuu olan fiil, aslen meşrudur.

Sonuç

Hanefîler, nehyin hukukî sonucunu ortaya koymak için insan fiillerini hissî ve şer'î olmak üzere iki kısma ayırarak İslam hukuk literatürüne çok önemli etkileri olan iki kavram kazandırmışlardır. Ancak kavramların mahiyetlerinin izahında bir nebze kapalılık söz konusudur. Bazı örneklerde problemler olarak görülebilecek izahlara bu kapalılığın sebep olması muhtemeldir. Farklı Hanefî usûlleri mütalaa edilerek kavramların mahiyetlerini netleştirmek mümkündür. Denilebilir ki; hissî fiil, şeriatın bağımsız olarak gerçekleşen; dolayısıyla bilinen sade hâliyle yapılması sonucunda şeriat tarafından matlup olan bir gayeye ulaştırıcı olarak benimsenmeyen sırf maddî (duyu organları ile bilinen) eylemdir. Şer'î fiil ise maddî varlığı da bulunan; ama şeriatın belirli vasıflarla yapılması sonucunda hakkında şer'î bir hüküm vaz' ettiği ve dolayısıyla şeriatta kendisine yer bulmuş (meşru) eylemdir.

Dikkat edilirse zina hiçbir zaman ve hiçbir şekilde meşru olmayan bir eylemdir. Hâlbuki zevceyle cinsel mukarenet ve muhâlaada bedel alınması, esasen meşru eylemler olup şeriatta kendilerine yer bulmuşlardır. Asla meşru olmamış bir fiilin nehyedilmesinden onun kabih li-aynihi olduğunu anlarız. Ancak normal şartlarda veya daha önceden meşru iken bir sebepten dolayı veya sonraki bir zamanda nehyedilmesi, üzerinde durulmaya değer olağan dışı bir durumun varlığını gösterir. Aslen meşru olan zevce ile mukarenetin yasaklanması hayız, yine aslen meşru olan muhâlaada bedel almanın yasaklanması kocanın nüşûzu gibi iki olumsuz durumdan kaynaklanmaktadır. Şu hâlde bu iki eylem aslen meşru vasfen gayr-ı meşru şeklinde nitelenmeye layıktır. "Son derece çirkin bir iş ve çok kötü bir yol" olarak tavsif edilen zinaya layık olan konum ise aynının kabih olmasıdır.

Kaynakça | References

- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukukunda Hukukî İşlemlerin Hükümsüzlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Apaydın, H. Yunus. "Fesad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/417-421. İstanbul: 1995.
- Apaydın, H. Yunus "Nehiy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/544-547. İstanbul: 2006.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-. *el-Înâye şerhu'l-Hidâye (Fethu'l-kadîr ile birlikte)*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.

⁵⁶ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el- Bâbertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye (Fethu'l-kadîr ile birlikte)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/190-192.

⁵⁷ Bu tevil için bk. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/191.

- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-. *et-Takrîr li usûli Fahrîlislâm el-Bezdevî*. thk. Abusselâm Subhî Hâmid. 8 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'-Ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Buhârî, Alâüddîn Abdulazîz b. Ahmed el-. *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahrî'l-İslâm el-Bezdevî*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebûbekr er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. 4 Cilt. b.y.: Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım. Basım, 1414/1994.
- Cici, Recep. *Serahsi, Gazzâlî ve İbnü'l-Hümmam'a göre emir-nehîy tahlili*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1985.
- Çolak, Abdullah. "Naslarda "Nehîy" Şeklinde Gelen Yasakların Hükme Delâleti". *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*. ed. Mehmet Kubat vd. 1/277-296. Ankara: Marmara İlahiyat Vakfı, 2017.
- Erkoç, Tuba. *Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Emir ve Nehîy Hakkındaki Görüşleri*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.
- Görgülü, Hasan Ali. "Nehyin Delaleti Konusunda Usûlcülerin Görüşleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/25 (2010), 73-104.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım. Basım, 1403/1983.
- Köksal, A. Cüneyd. "Fıkıh Düşüncesinde Fiil Kavramı ve Hissî-Şer'î Fiil Ayrımı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2010), 1-14.
- Leknevî, Berekettullâh b. Muhammed el-. *Ahsenü'l-havâşî 'alâ usûli's-Şâşî (Usûlü's-Şâşî ile beraber)*. thk. Ebu'l-Hüseyn Abdulmecîd el-Merâdezhî el-Hâşî. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım. Basım, 1432/2011.
- Mergînânî, Burhânuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebîbekr el-Ferğânî el-. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Muhammed Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Muhammed Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz b. Ali. *Mirkâtü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed en-. *Menâru'l-envâr fî usûli'l-fikh*. nşr. Zeki Koçak. Erzurum: y.y., 1424/2003.
- Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfızuddîn en-. *Şerhu Hâfıziddîn en-Neseî*. thk. Salim Ögüt. b.y.: y.y., ts.
- Orazov, Orazsahet. *İslâm hukuk metodolojisinde İmâm Serahsî'ye göre emir ve nehîy*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2005.
- Orhan, Fatih. "Nehyin Muktezası: Yasaklanan Fiilin Hükümü ve Hukukî Sonuç Doğurması". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 71-91.
- Pala, Ali İhsan. *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*. Ankara: Fecir Yayınları, 2009.
- Pezdevî, Fahu'l-İslam Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-. *Kenzu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl (Keşfü'l-esrâr ile birlikte)*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım. Basım, 2009.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî el-Buhârî. *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh fî usûli'l-fikh (Şerhu't-Telvîh ile beraber)*. thk. eş-Şeyh Zekerîyya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2 Basım. Basım, 1434/2013.
- Serahsî, Ebûbekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005.

- Seydişehrî, İbnü'l-Emîn Mahmud Esad. *Fıkıh Usûlü Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*. sad. Talha Alp vd. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2008.
- Seyyid, Mehmed. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. nşr. Selçuk Camcı-Haydar Yıldırım. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011a.
- Seyyid, Mehmed. *Usûl-i Fıkıh Medhal*. nşr. Selçuk Camcı. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011b.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ud b. Ömer et-. *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavdîh li metni't-Tenkîh fî usûli'l-fıkıh*. thk. eş-Şeyh Zekeriyya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1434/2013.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. "Hüseyin b. Alî es-Saymerî ve Dönemin Emir-Nehiy Tartışmalarındaki Duruşu". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages* 13/9 (2018), 239-256.
- Yücel, Yusuf İbrahim. *İslâm Hukuk Usûlünde Nehiy*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.